

Bezpečnostní rizika a jejich percepce českou veřejností

JIŘÍ BURIÁNEK**

Katedra sociologie, Filozofická fakulta UK, Praha

Security Risk and its Perception in the Eyes of the Czech Public

Abstract: The author presents a record of reflections of the ideas of U. Beck, A. Giddens, and of the culturalistic approach in contemporary concepts of risk management and in current criminology (the concept of actuarial justice, J. Young). The author lays emphasis on the study of reactions in public opinion, particularly from the viewpoint of fear of crime and a specific evaluation of individual risks. Some sort of adaptation to risk is perhaps occurring risk is becoming 'normalised' within the framework of the overall modernisation of society. Research on attitudes confirms the well-known 'paradox of fear'.

Sociologický časopis, 2001, Vol. 37 (No. 1: 43-64)

Pojem bezpečnostních rizik vstoupil v nedávné době do jazyka vládních zpráv o bezpečnostní situaci a údaje o postojích veřejnosti tvoří jejich důležitou složku. To však automaticky neznamená nějaké vítězné prosazení vědy. Naopak: v návaznosti na připomínku Beckových stanovisek (v rámci vstupních poznámek hostujícího editora) lze i v tomto kroku vidět určité riziko nebo past, do které se sociologie může chytit. V souvislosti s prezentací dat o stavu veřejného mínění je tedy nutné kriticky uvažovat o širším referenčním rámci „rizikové společnosti“.

1. Reflexivní kriminologie v rizikové společnosti

Nastupující *reflexivní kriminologie* [Nelken 1994] dnes počítá mezi spřízněné autority jak Giddense či Baumanu, tak U. Becka [1986], podle kterého se metodou kolonizace budoucnosti stává vyhodnocování rizik v rámci společnosti, která je produkuje, a jejich veřejná kontrola. Na kriminalitu dnes reagují rozmanité instituce. Zároveň se rozvíjejí různé diskursy (média, politika, ekonomie, věda, systémy pojištění), a to vše ve společnosti, v níž neustále roste sledování rizik a ochrana před nejistotou, až se stává, jak říká J. Habermas, „posedlou“ procedurami. Lze to doložit vojenskou organizací policie nebo vyhlášováním „boje s drogami“. Normalizuje se přitom dozorování, testování či prohlížení lidí, procedury utajování [srv. Reichmanová 1998: 151, Blomberg a Cohen 1995: 9]. Důsledkem těchto tendencí je i to, že se policie věnuje hlavně tomu, co s rizikem souvisí a co zajímá pojišťovny, také ona se stává expertem na riziko [Ericson 1994].

Podle S. Cohena [Nelken 1994: 67] v soudobé společnosti se projevují expanze a intenzifikace kontroly, profesionalizace kontroly, manažerismus a behaviorismus vedoucí k risk-managementu a kontrole populace. Privatizace napojená na manažerismus, dává

*) Článek vychází z dat, pořízených v rámci grantů GA ČR č.403/98/0395 *Postoje veřejnosti ke kriminalitě a relativní sociální deprivace* a MV ČR 19982000001 *Bezpečnostní rizika – pojem, fakta, politiky*. Řešitel tímto děkuje oběma agenturám za podporu výzkumu.

**) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Doc. PhDr. Jiří Buriánek, CSc., Filozofická fakulta UK, katedra sociologie, Celetná 20, 116 36 Praha 1, tel. (02) 2449 1530-1, fax (02) 2481 2166, e-mail jiri.burianek@ff.cuni.cz, resp. bussff@dec59.ruk.cuni.cz

vzniknout celému průmyslovému odvětví privátních bezpečnostních služeb nebo terapeutické pomoci.

Riziková společnost umně kombinuje prvky trojí logiky:

1. *negativní logika* konstruuje vhodné nepřátele, užívá negativní označování, odmítání, exkluzi (sociálních skupin, minorit, atd.). Solidarita společnosti potom vychází spíše ze strachu;
2. *logika kontroly iracionality* prostřednictvím racionálních prostředků: Ve snaze vypořádat se s těmito obavami nahradila věda a její „rétorická síla“ náboženství a došlo k „sekularizaci“ rizik;
3. *logika pojištění*: pojem rizika je údajně *neologismem pojištění*, právě tahle instituce je základem racionalizace rizik. Riziko je objektivizováno jako nehoda, která je v principu propočitatelná [srv. Nelken 1994: 103].

Integrace moderní společnosti je takto fakticky založena na strachu a na pokušení nahradit ekonomickou nerovnost redistribucí a kontrolou rizik. Mnozí současní kriminologové v USA a v SRN se pak zabývají otázkou, zda určité byt' epizodické zneklidnění občanů v oblasti sociálních a životních jistot neprodukuje ony zvýšené obavy ze zločinu, které však nemají svůj „odůvodněný“ základ ve statistikách. Je otázkou, zda společnost nereaguje na zmíněnou nejistotu mnohem úzkostlivěji nežli na samu nerovnost. Podle některých kriminologů se ohnisko zájmu společnosti postupně přesouvá od osy „deviace – kontrola – řád“ k úvaze „poznání – riziko – jistota“. Samo hodnocení tak poněkud ztrácí na významu. „Neosobní komunikace a vliv médií způsobují, že se původně komunitní politika mění na komunikační politiku“ [Nelken 1994: 104].

Jakákoli politika, tedy také bezpečnostní a trestní politika vycházejí obvykle z určité ideologie, přičemž musí směřovat k dosažení jisté kontroly myšlení, mlčenlivého souhlasu. Radikální kriminologie proto nadměrnou detekci rizik odmítá, leč podle některých kritiků tím, že podporuje ideologickou ochranu soukromí, zároveň údajně legitimizuje likvidaci všeho společného [srv. Buriánek 1998]. K tomuto trendu se připojuje i tzv. nová pravice, která směřuje ke zdůraznění privátní opatrnosti: nejde tu ani tak o hodnoty a o akt hodnocení, individuální volba je podřízena povinnosti dodržovat zásady bezpečného chování. Znovu se zde vynořuje foucaultovský princip disciplinace, analyzovaný např. J. Simonem [1987], C. Shearingem a P. Stenningem [1985], taková interpretace rizikové společnosti však nemusí být fatální. Problémem zůstává, jak dosáhnout souladu mezi individuálními svobodami jedince, hodnotovým konsensem komunity nebo celé společnosti, a konečně praktickými potřebami včas indikovat závažná rizika.

Management rizik samozřejmě využívá řadu nových prvků, například principy situáční prevence, racionální volby, resocializace, zapojení komunity. Sám termín *actuarial justice* použili v roce 1992 M. Feeley a J. Simon. Tzv. *nová penologie* je aktuární (aktuár jako pojišťovací expert stanovuje rizika a plnění), využívá technik identifikace, klasifikace a řízení skupin tříděných podle míry nebezpečnosti [Feeley a Simon 1994: 173]. Deviace je už považována za normální a současně těžko odstranitelný jev. Podle Pat O'Malleyové nejde ani tak o postižení příčin jako o statistickou mapu rizikových faktorů a distribuce rizik [O'Malley 1998: xii]. Také zaměření na nápravu pachatele přestává v managementu rizik platit, neboť primární formou svědomí se stává pohodlí [Simon a Feeley 1995: 148].

Současný přístup vychází ze systémové analýzy a *aktuárního managementu rizik*, společnost ale leckdy stále ještě „myslí spíše postaru“, v intencích spravedlnosti, trestu. Exponovaná otázka má pro nás zásadní význam: jde o to, zda rizika vyhodnocovat převážně objektivně (např. jako statistikami naznačené riziko postižení trestnou činností), anebo subjektivně (jako občany vnímané ohrožení sebe samých, svých rodin, širších sociálních skupin). V soudobé kriminologii ustupuje vztah mezi kriminalitou a obavami do pozadí, do centra zájmu politiky se dostává redukce „iracionálního“ strachu a formy vyhýbání se zločinu (často ovšem příliš staticky pojímaná – viz kritické poznámky E. Stankové [1996], odkazy na úlohu genderu S. Walklateové [1997]).

Jock Young uvádí ve své *Exkluzivní společnosti* [Young 1999: 69-70] šest komponent rizika důležitých pro vývoj „aktuárních“ postojů:

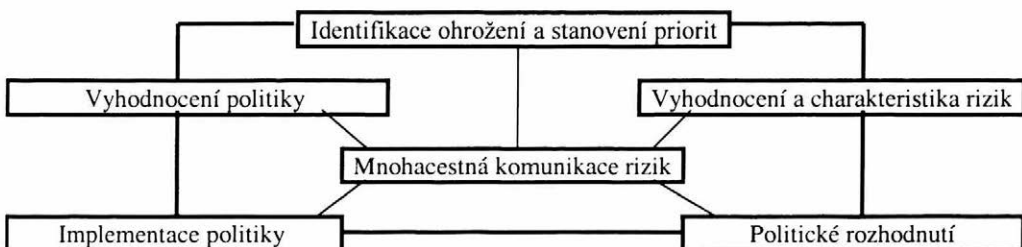
1. reálný nárůst, dokumentovaný statistikami;
2. odhalování (*revelation*), široká publicita dříve latentních forem;
3. růst očekávání v souvislosti s otevíráním nových prostorů (např. u žen jde o civilizovanost pracovního prostředí, ale též veřejných prostor, hostinců atd.);
4. odstup (*reserve*) související s rozpadem komunity, nepředvídatelností reakce okolí;
5. reflexivita umocněné nejistoty – sama úroveň rizik je nejistá (AIDS, BSE), ani experti se neshodnou;
6. refrakce – mediální zprávy chtějí zaujmout, šokovat, proto obavy ze zločinu nekorelují se skutečným rizikem.

Hodnocení rizik veřejností se pak může stát jakýmsi „metafenomémem sledování televize“ [Young 1999: 71].

2. Management rizik a vymezení bezpečnostních rizik

Management rizik je chápán jako široká škála aktivit vedoucích ke zvládnutí rizik včetně vyhodnocování rizik a ověřování účinnosti používaných postupů. Předpokládá stanovení cílů, sběr a vyhodnocení informací, a konečně aktivní jednání směřující k ovlivnění chování lidí nebo konkrétních struktur. O využití jednotlivých technik (klasifikace a selekce, kontrola předpokládatelných hrozeb a prevence ztrát, transfer) referuje N. Reichmanová [1998]. Cyklus managementu rizik je možno znázornit pomocí schématu (schéma 1 – podle [Hood a Jones 1996: 7]). Zvládnutí rizik vyžaduje, abychom se dokázali pohybovat po ose „anticipace budoucího“ a „zhodnocení minulého“.

Schéma 1. Cyklus managementu rizik

Koncepce managementu rizik vlastně předchází úvahy o rizikové společnosti, které byly těmito zdroji zřetelně inspirovány. Také v této oblasti lze pozorovat rozdíly mezi tradič-

ním scientistickým pojetím a přístupem kulturologickým, k němuž se hlásí vedle Michaela Thompsona [Thompson, Ellis a Wildavsky 1990] i John Adams [1995]. Sám koncept rizikové společnosti nebo „rizikovou kulturu“ je možno podle Scotta Lashe [2000] pojímat realisticky (v linii U. Becka), anebo konstruktivisticky [Douglasová a Wildavsky 1983]. Podle Adamové et al. [2000: 2] to znamená sledovat utváření konfigurací percepce rizik, jejich definice, jazyka a komunikace, a to ve směřování k budoucnosti. Základní teze Douglasové a Wildavského, že totiž nerostou rizika, ale jejich vnímání (mimo jiné pod vlivem nejrůznějšího sektářství), přitom působí zřetelně konzervativním dojmem [Lash 2000: 49].

Naopak výchozí „technologickou“ tradici uvozuje práce F. Knighta [1965], který (již v roce 1921) odlišil dva pojmy:

- *riziko*: sice nevíme, co se stane, ale známe pravděpodobnost, šance,
- *nejistota*: pokud nejsme schopni identifikovat pravděpodobnost.

Sám pojem šance může nabývat několika významů: jako apriorní matematická pravděpodobnost, jako odhad aktuálního výskytu jevu, jako hypotetický soud.

Do linie reprezentované Knightem se pak řadí aktivity britské Královské společnosti, která vydala k analýze rizik dvě významné zprávy [*Risk...* 1983, *Risk:...* 1992]. V tomto období došlo k posunu v tom, že původně konzistentní (podle Adamse „newtonovská“) koncepce se znatelně rozměnila. Došlo k tomu díky přizvání odborníků z oblasti sociologie, psychologie či antropologie, kteří zdůraznili význam subjektivních nebo specificky lidských aspektů. Zatímco v první zprávě byly vyčleněna rizika objektivní a vnímaná, ve druhé zprávě byla postulována potřeba obě hlediska propojit, přemstit. V první zprávě byl analyzován výskyt určitého jevu v pevně stanovené periodě a riziko podléhalo formálním statistickým pravidlům kombinace pravděpodobnosti. Podobně byly definovány škody. Ve druhé zprávě ovšem zůstal zachován určitý dualismus v tom, že subjektivně vnímaná rizika jsou zachycena „nepřesně“ a jsou spíše výsadou laiků.

Snahou překonat tyto nedostatky je charakterizována i poslední práce této skupiny badatelů [Hood a Jones 1996]. Nicméně sám zájem o „lidský faktor“ ještě mnoho neřeší, neboť i ten je možno redukovat na psychometrické aspekty kognitivních struktur. Právě M. Douglasová upozornila, že snaha o „ozřejmování“ nebo „komunikaci“ rizik může i tak vyloučit politické aspekty analýzy [Hood a Jones 1996: xi]. Dnes se proto i pro Hooda a Jonese stává cílem zdůraznit stránku sociální konstrukce rizik (včetně užití konfliktních pojmů důvěry a viny) a principy redistribuce („kdo co dostane“), které nelze uchopit čistě numericky.

Zájem o určité výchozí *antropologické konstanty* je pochopitelný. Adams připomíná, že každý člověk je vlastně expertem na riziko, Hood a Jones nevidí možnost chápat jakoukoli lidskou aktivitu jako prostou rizika (*risk free*). Zároveň existují potíže, jak riziko

- definovat,
- zkoumat v souvislosti s tím, že je fragmentováno ve vztahu k jedincům a k rozmanitým úsekům činnosti („*risk archipelago*“, viz [Hood a Jones 1996: 3]),
- řídit, zvládat.

Pro Hooda a Jonese je riziko širším pojmem než nebezpečí (*hazard*), vychází z pravděpodobnosti škody. Nebezpečí nebo ohrožení odpovídá podmínkám, které mohou způsobit

škodu nebo utrpení lidskému společenství, jde tu však o vědomí kauzality (objevuje se již ve společnostech „primitivních“, leckdy arcit' v podobě spíše iracionální).

Kulturně orientovaná teorie rizik směřuje ještě o kus dál. Konstatuje, že každý člověk je vybaven jakýmsi vnitřním termostatem na vyhodnocování a korigování rizik, že tu však nutně vzniká individuální variabilita a svět pluralizované racionality. J. Adams v tomto směru akceptuje princip reflexivity rizik. Na rozdíl od Thompsona nepředpokládá, že člověk má k dispozici vždy jen omezený počet („ne více než pět“) možností.

Variabilita individuálních reakcí na riziko závisí na tom, jakému riziku je člověk exponován a jakou projevívá míru ostražitosti (to se týká všech aktérů dané situace). Tyto parametry ovšem nejsou snadno kalkulatelné. Odpověď na hrozící riziko je individuálně různá, každý je ale schopen pod vlivem „odměn“ určité riziko podstoupit: jde vlastně o model rizikového rozhodování (hodnocení odměn a ztrát podléhá „kulturní filtraci“). Adams dále konstatuje, že proces je *interaktivní*, že vytváří celé série rozhodnutí a že je *dynamický* v tom smyslu, že je „tažen“ rozporem mezi objektivními a subjektivními momenty.

Snaha eliminovat možná rizika vyvolává obraz *homo prudens*, člověka s nulovým rizikem. Takto definují své cíle mnohé organizace. Pokud jedince potká nehoda, jde vždy o nějakou „chybu“ nebo „omyl“. Jeho protipólem je podle Adamse *homo aleatorius*, člověk „hráč“, gambler. Jde o to, že jistota může působit nudně, málo stimuluje.

V moderní společnosti se riziko stává dokonce i zdrojem zábavy (viz některé sporty či „zábavy“ adolescentů, příznačně vyjádřené v hudebním hitu fanoušků silných motocyklů „Born to be wild“), svědčí o tom i trvalý zájem médií o události ze světa „vítězů a poražených“. Rizika podléhají historické změně – žijící generace ještě pamatují doby, kdy bylo možno jezdit do školy na kole jen s minimálním rizikem. V jednom ze svých esejů reagoval Aaron Wildavsky spolu s dalšími na provokující otázku: „Proč jsou právě ty nejzdravější národy s nejdelší délkou života tak zneklidněny péčí o své zdraví?“ (Berger et al. 1991, podle [Adams 1995: 183]). Na jedné straně tu jde o korelaci s technickým a ekonomickým pokrokem (a v tomto smyslu zde existuje dobrý důvod třeba i ke kritice Beckových vývodů), na druhé straně může jít právě o vliv aktivního přístupu k životu. Ostatně „kulturologickou“ linii stále častěji sledují právě kriminologové – vedle poststrukturalisticky inspirovaných Hollowayové a Jeffersona [1997] uveďme též hermeneuticky orientované studie symbolického kontextu obav ze zločinu D. Luptonové a J. Tullocha [1999].

2.1. Bezpečnostní rizika a obavy v teorii a ve výzkumu

Obrázek o ne zcela uspokojivém stavu teoretické reflexe problému u nás podává závěrečná zpráva z grantového projektu *Bezpečnostní politika ČR* [1996], který řešil tým odborníků z různých resortů. V oblasti vnitřních rizik se zde poněkud osvětářsky upozorňuje na rizika podcenění:

- významu bezpečnostní politiky, ochrany občanů před kriminalitou, výchovy,
- nových forem (organizovaný zločin a mezinárodní terorismus), obav veřejnosti.

Domníváme se však, že není aktuální předpokládat jakési všeobecné podcenění bezpečnostní problematiky, neboť se naše společnost zmodernizovala natolik, že jí hrozí možná i jisté přecenění rizik. Hlavním cílem zkoumání nemůže být ani pouze jen sémantická analýza pojmů (v případě uvedené studie nepřilíš zdařilá), ani precizování klasifikace a struktur datovýchází, ostatně i v právním řádu je většina rizik nebo hrozeb definována

taxativně. Složitější je hledat poměr mezi kvantitativní identifikací rizik („jak rizika měřit“) a jejich kvalitativní explanací („jak a proč jsou závažná?“). Samozřejmě i zde se nabízejí některé snadno dostupné odpovědi: vážit rizika je jistě možno na základě zhodnocení:

- škod na životech (jejichž chabým ekvivalentem je například výše trestních sazeb);
- škod finančních (míra poškození obětí);
- sekundárních nákladů (kompenzace, odškodnění, léčení).

I tato hlediska však není snadné propojit, nemluvě pak o zjišťování důsledků nepřímých (ztráta autorit státních orgánů, nedůvěra mezi občany, rozpad hodnotových orientací).

Širší teoretickou disputaci by pak bylo možno vést nad pojmy riziko, hrozba, ohrožení, deviace, patologie, útok, diverze atd. V našich dotaznících navazujeme na *vymezení rizik* provedené a používané v rámci *mezinárodních viktimizačních výzkumů*, které aproximuje právní definice trestných činů. Základní indikace odpovídají *teoretické koncepci obav ze zločinu (fear of crime)*, jak ji reprezentují např. K. Ferraro [1995], W. Skogan [1986], K. Boers [1991], K. Boers, G. Gutsche a K. Sessar [1997] nebo K. Sessar [1997]. O bezpečnostních rizikách budeme uvažovat v poměrně úzkém kontextu kriminality a jejího bezprostředního předpolí, ovšem s akcentem na percepce, která nemusí odpovídat bezprostřední viktimizační zkušenosti [Ferraro 1995: 3]. Můžeme přitom přijmout závěr Hollowayové a Jeffersona [1997: 256], že pojem obav není dostatečně teoreticky rozpracován a že Ferraro sám je jedním z mála autorů, kteří se nevyhýbají určité souvislosti mezi obavou (*fear*) a strachem (*anxiety*).

Bezpečnostní riziko chápeme jako pravděpodobnou, více či méně reálnou hrozbu, že bude ohrožena integrita určitého subjektu (jedince nebo společenského útvaru jako celku) kriminálním činem nebo jemu se blížícími důsledky činnosti jiných lidí. Nezahrnuje jenom objektivní možnost výskytu určité události (ohrožující osobu, zdraví, majetek, atd.), nýbrž také subjektivně vnímanou pravděpodobnost, která spoluurčuje definici situace a chování aktéra v ní. V tomto směru dochází ke spojení racionálního kalkulu s vyhodnocením významu možných důsledků a s aktivním chováním. Riziko jako komplexně (kognitivně, emočně i volně) pojímaná struktura aktivuje seberegulační mechanismy, směřující k obnovení rovnováhy, a to formou jak preventivních, tak reparačních kroků. Zatímco hrozba může být *de facto* planá, riziko lze nanejvýš ignorovat nebo podcenit. Souhrn aktuálně a reálně působících rizik může vyvolat stav ohrožení systému, které reprezentuje konečné kritérium vyhodnocení rizik (na makroúrovni). Významnou roli připisuje S. Walklateová [1998: 550] také komunitní složce a hodnotám důvěry v návaznosti na Giddensův koncept ontologického bezpečí. Bezpečnostní rizika působí z dlouhodobého hlediska spíše erozivně, často neaditivně kumulují jednotlivé efekty, zároveň se prosazují selektivně, ve vazbě na sociální diferenciaci společnosti.

Pokud jde o základní *hypotézy*, nastává zde určitý paradox: několik dílčích analýz [Pechačová 1998] již celkem osvětlilo poměrně složité vztahy mezi sociálním postavením a zázemím, vlastní viktimizační zkušeností a obavou ze zločinu, přičemž ke zprostředkujícím faktorům je třeba počítat důvěru v instituce (a možná dokonce i politickou orientaci), otevřenost vůči vlivu médií na jedné straně, a tendenci k punitivním a xenofobním postojům na straně druhé. Tato komplikovaná struktura postojů vykazuje značnou provázanost a stabilitu. Některé paralelní testy na vliv faktoru relativní sociální deprivace zatím nepřinesly očekávané výsledky. Jako mnohem aktuálnější se proto jeví detailnější analýza

jednotlivých rizik a zejména *sledování hlavních trendů* byt' v rovině převážně deskriptivní. Na pozadí statistik vývoje kriminality lze položit jedinou globální otázku: Dochází u nás k adaptaci na novou situaci, k „normalizaci“ rizik, případně také kde a ve kterých sociálních skupinách?

3. Percepce rizik a postoje veřejnosti ke kriminalitě

Při hodnocení bezpečnostních rizik hrají vedle statistik stále důležitější roli údaje z cílených výzkumů zkušeností, postojů a reakcí veřejnosti. Naše nejnovější šetření „Bezpečnostní rizika 1999-2000“ navázalo na data a metodiku výzkumu „Postoje veřejnosti ke kriminalitě a relativní sociální deprivace“ (J. Buriánek, FF UK, grant GA ČR 403/98/0395), pro který byl ukončen sběr dat v listopadu 1998. Tehdy byla dotazována reprezentativní populace ČR starší 15 let, vzorek zahrnul 1719 osob. Pro naznačení trendu mohou být využita i data ze staršího výzkumu na dané téma, realizovaného týmem autorem v roce 1995.

V květnu roku 1999 provedla agentura UNIVERSITAS v rámci grantu MV ČR (řešitel J. Buriánek) poprvé šetření „Bezpečnostní rizika 1999“, které se v hlavní části týkalo názorů veřejnosti na bezpečnostní situaci v České republice a komplexu problematiky výskytu a percepce trestných činů, kriminality a násilí. Část tohoto průzkumu a k němu připojená samostatná anketa pak byly speciálně věnovány zjištění elementárních projevů a souvislostí v oblasti „domácího“ násilí (v rodině). Tímto sociologickým výzkumem byla založena strategie kombinující velké průřezové šetření s operativní diagnózou aktuálního tématu: tak je koncipován i navazující grantový projekt „Kontinuální výzkum viktimizace a pocitu bezpečí občanů“ (2000-2002).¹

V získaném datovém souboru (1999-2000) nacházíme vyrovnaný podíl mužů a žen (49:51). Průměrný věk respondentů činí 40 let. K české národnosti se přihlásilo 97 % dotázaných. Z hlediska věkové a vzdělanostní struktury ho lze považovat za reprezentativní.

3.1. Reálná rizika: viktimizace 1999-2000

Proti zcela specializovaným viktimizačním výzkumům se projevuje příznivější obraz, v našich výzkumech ovšem neregistrujeme hrozbu nebo pouhý pokus o některý z trestných činů. Od roku 1998 podíl občanů deklarujících postižení trestným činem kolísá: z 28 % (za dvouleté období 1997-1998) se posunul na 19 % (tento údaj z roku 1999 zahrnuje necelý rok a půl, tzn. 1998-květen 1999!) a zpět na 24 % (explicitně za rok 1999).

¹) Sociologický výzkum „Bezpečnostní rizika 1999“ byl realizován metodou standardizovaných rozhovorů v květnu 1999 na celém území České republiky. Dotázáno bylo celkem 1 361 respondentů starších 14 let (od 15 let včetně), přičemž použité kvóty (věk, pohlaví, vzdělání, ekonomická aktivita), zajistily reprezentativitu výběrového souboru. V případě doplňkové ankety respondenti sami vyplňovali a zaslali poštou cca 25 otázek na odděleném listu, výsledky anketního šetření jsou zpracovávány samostatně. Z celkového počtu původně šetřených respondentů (1 361) se ankety zúčastnilo 900, tzn. její celková návratnost činí 66 %.

Výzkum „Bezpečnostní rizika 2000“ byl rovněž realizován metodou standardizovaných rozhovorů v březnu a dubnu 2000 na celém území České republiky. Dotázáno bylo celkem 1 386 respondentů starších 14 let (od 15 let včetně), přičemž použité kvóty (věk, pohlaví, vzdělání, ekonomická aktivita), zajistily reprezentativitu výběrového souboru. Bylo provedeno převážení souboru podle byvalých krajů.

Tabulka 1. 00/9. „*Stal se v uplynulém roce obětí trestného činu (majetkového či násilného)?*“

	1998 ano	1999 ano
<i>kdokoli z Vaší domácnosti</i>	22	25
<i>někdo z Vašich blízkých přátel nebo sousedů</i>	40	42

Tabulka 2. 00/11. „*Pro zpřesnění dovolte ještě jednu zcela konkrétní otázku na poslední období (od ledna 1999 doteď): stal/a jste se objektem některého z těchto činů? “ (v %)*

	alespoň jednou
Krádež věcí z auta nebo jeho úmyslné poškození	13
Přepadení na ulici s loupežným motivem, násilný fyzický útok s ublížením na zdraví	3,5
Krádež vloupáním, tj. věcí nebo majetku z bytu, chaty, sklepa	12
Prostá krádež věcí nebo peněz: na ulici, v zaměstnání, v dopravních prostředcích nebo veřejných prostorách	12
Jakýkoli jiný čin, který by mohl být stíhán jako trestný (od krádeže auta až třeba k sexuálnímu zneužití nebo znásilnění)	6
Můžete připojit i počet pokusů o trestný čin nebo vážných hrozeb, pokud jste je nezapočítali již dříve	3

Tabulka 3. 00/14. „*Ohlásil/a jste některý z těchto činů na policii nebo někomu jinému? “ (v %)*

	1999	2000
ano, policii	75	53
ano, zástupci jiné organizace (úřadu, lékaři, apod.)	3	2
ne, jenom svým nejbližším	15	24
ne, vůbec nikomu	7	20

Viktimizace občanů zřejmě nestoupá, trestnou činností je zasažena ročně asi čtvrtina populace nad 15 let. Je pravděpodobné, že *stabilizovaný podíl postižených* koresponduje s údaji v policejních statistikách: ty sice svědčí o mírném růstu kriminality, ale může jít také o vliv okolností, že občané hlásí větší podíl spáchaných trestných činů! V průběhu celého roku 1999 tak učinilo 53 % dotázaných. Dřívější výzkumy umísťovaly tento odhad rovněž zhruba na úroveň poloviny případů, přičemž pásmo kolísalo prakticky od maxima (hlášení krádeží aut) po hodnoty takřka minimální (sexuální násilí). Projevuje se tendence k sociální diferenciaci spolupráce s policií: například mladí lidé (do 25 let) hlásili postižení relativně méně často, podobně se projevuje nižší sociální status.

Tabulka 4. 00/15. „*Pokud jste některou událost hlásil/a, jakou máte zkušenost s reakcí policie? “ (v %)*

okamžitá a účinná	2
přiměřená situaci, solidní	22
zdlouhavá, neoperativní	18
neochotná, nepřijemná	5
prakticky žádná	6
nic nehlásil (policii)	48

Tabulka 5. 99/17. „Proč lidé často některé drobné i větší útoky nehlásí?“ (v %)

Platí to:	1999/17				2000/23	
	velmi často	dosti často	občas	téměř ne	velmi často	dosti často
nevěří v dopadení a potrestání pachatele	42	41	15	2	43	40
neradi se podrobují výslechům, sepisování protokolů	28	45	22	4	30	44
nevěří policii jako takové	17	37	39	7	22	38
stydí se za to, že se stali obětí	8	23	43	25	13	25
bojí se dalšího, odvetného útoku ze strany pachatele	18	34	38	10	26	32
myslí si většinou, že jde o malé škody nebo věci, které stejně nejde napravit	20	37	34	9	20	34

Odpovědi na otázku 15 naznačují, že téměř polovina z těch, kteří čin ohlásili policii, považuje její reakci přinejmenším za solidní a přiměřenou situaci. To lze považovat za povzbudivý výsledek. Jenom každý pátý z této skupiny uvádí vysloveně negativní zkušenost (neochotná nebo žádná reakce), zbytek ji nicméně vidí jako zdlouhavou, pomalou.

Ukazuje se, že rozhodující příčinou nehlášení činu bývá pochybnost o možnosti dopadení pachatele, případně neochota podrobit se vyšetřovacím procedurám. Formulace „nevěří policii“ je rovněž vztažena k lidem obecně, v individuální poloze nemá takovou váhu. V otázce „*Který z uvedených důvodů by u Vás připadal v úvahu:*“ vybírali respondenti jednu ze šesti možností. V úvahu připadá:

- nejvíce: 47 % nevěří v dopadení, 17 % nechce být vyšetřováno;
- nejméně: 34 % stud, 21 % malá škoda.

3.2. Hodnocení bezpečnostní situace občany

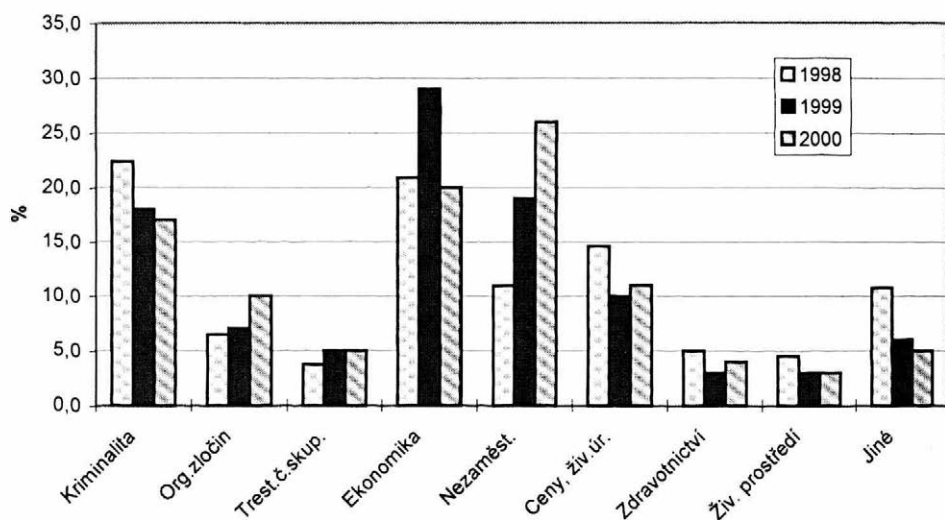
Řada šetření veřejného mínění až do nedávné doby potvrzovala takřka neotřesitelnou pozici kriminality a jejích variant na různých žebříčcích aktuálních společenských problémů. Již první z provedených výzkumů (v listopadu 1998) však naznačil, že je třeba počítat s aktualizací problémů v oblasti ekonomické [Buriánek 2000]. Nejčerstvější údaje tento trend potvrzují (graf 1).

Občané jsou nadále zneklidnění řadou dílčích problémů, část z nich se samozřejmě týká bezpečnostních rizik. Můžeme připomenout obavu z organizovaného zločinu, z drog a obecně z růstu agresivity a násilí ve společnosti (případně též ve vazbě na chování některých skupin).

Tabulka 6. 00/4. „Ve kterých oblastech pociťujete Vy osobně v současné době nějaké větší problémy?“ (v %)
Stupnice: (1) Žádné; (2) Jen malé; (3) Velké, ale řešitelné; (4) Velké, téměř neřešitelné; (8) Nevím, netýká se.

	1	2	3	4	8
spokojenost s prací	18	34	22	10	16
příjem/finanční problémy	11	34	39	15	2
bydlení	45	31	14	8	2
bezpečnost (Vaší osoby, rodiny)	35	52	10	2	1

Graf 1. Vnímání společenských problémů v roce 1998-2000

Tabulka 7. 00/5. „V naší společnosti existuje mnoho různých problémů. Uved'te ke každému problému na tomto seznamu, jak dalece jste jím dnes zneklidněn/a.“ (v %)
 Stupnice: (1) Vůbec zneklidněn; (2) Jen trochu zneklidněn; (3) Poněkud více zneklidněn; (4) Velmi zneklidněn.

	1	2	3	4
stav zdravotnické péče	10	37	36	17
nezaměstnanost	4	15	39	42
stav životního prostředí	6	38	38	18
individualizace života,				
nezájem lidí o problémy druhých	9	36	38	18
drogy a jejich šíření	5	24	37	34
důchodové zabezpečení	13	28	34	25
agresivita a násilí	3	22	44	32
válka a nebezpečí války	22	46	22	10
podvody v oblasti investic a finančních operací	6	24	35	36
organizovaný zločin jako např. organizované				
krádeže aut, obchod s drogami a zbraněmi, vydírání	2	18	38	41
růst byrokracie, arogance úřadů	4	32	42	22
právní jistoty občanů, vymahatelnost práva	4	29	41	26

Momentálně tedy můžeme očekávat další rozšíření pocitu relativní sociální deprivace, který by mohl dále posílit subjektivní obavy občanů, a to zprostředkovaně právě v oblasti percepce bezpečnostních rizik. Na druhé straně zřejmě dochází i k jisté „neutralizaci rizik“ v tom smyslu, že část populace se na rizika adaptovala, a to nejen subjektivně snížením deklarovaných obav, ale také přizpůsobením svého chování. Proti roku 1999 výrazně kleslo zneklidnění hrozbou války, ostatní údaje se prakticky nemění.

3.3. Pocit ohrožení a korektivy chování

Pro subjektivní hodnocení bezpečnostní situace ve státě se hodí parafráze českého pořekadla „jinde hůře, doma nejlíp“. Zhruba 75 procent uvádí v posledních letech víceméně špatnou situaci ve státě: právě tady však lze předpokládat silný vliv médií [srv. Cohen 1980].

Tabulka 8. „Bezpečnostní situaci považuje většina obyvatel za poměrně vážný problém. Jak byste hodnotil/a její momentální stav (tzn. březen 2000):“ (v %)

	velmi dobře	celkem dobře	spíše hůře	velmi špatně	neví
v celém státě	1	23	52	22	2
ve vaší obci	8	55	29	8	1
v okolí vašeho bydliště	11	57	24	7	1

V roce 1995 hodnotilo situaci v okolí bydliště jako více či méně špatnou 37 %, v roce 1999 jenom 27 % respondentů, v roce 2000 31 %. Struktura odpovědí však zůstává poměrně stabilní. Trochu jiný obrázek nabízí užití běžně užívané sady indikátorů na pocit bezpečí.

Tabulka 9. Vývoj pocitu bezpečí večer 1995-2000 (v %)

	1995	1998	1999	2000
<i>Bezpečí večer doma</i>				
cítí se velmi bezpečně	31	30	26	38
cítí se bezpečně	37	52	60	56
necítí se bezpečně	24	14	11	10
vůbec se necítí bezpečně	7	4	3	2
<i>Bezpečí večer v okolí bydliště</i>				
cítí se velmi bezpečně	9	9	9	10
cítí se bezpečně	32	50	53	57
necítí se bezpečně	38	30	30	24
vůbec se necítí bezpečně	21	10	7	7

Poznámka: dopočet do 100 % = neví

Poslední výzkumy potvrzují existující diskrepanci mezi *pocitem bezpečí doma a na ulici*, a to večer. Poslední dva sloupce v tabulce 12 nabízejí porovnání za rok 1998, jinak platí, že pocit bezpečí večer v bytě měli v roce 1998 spíše Pražané a obyvatelé menších měst (10-50 tis. obyv.), naopak výrazně hůře je vnímána situace ve velkých městech nad 100 tisíc obyvatel. Pokud jde o dlouhodobější vývoj pocitu bezpečí, údaje ukazují v obou parametrech příznivý trend redukce obav.

Na uvědomovaná rizika lidé reagují většinou aktivně – jde zejména o:

- vyhýbání se nebezpečným místům (48 % vždy nebo často);
- vyhýbání se určitým lidem (47 % vždy nebo často);
- využití doprovodu další osobou (35 % vždy nebo často);
- jen málo však jsou uplatněny obranné prostředky (sprej, zbraň, hůl – 15 %).

Tento typ chování je rovněž velmi stabilní a častěji se uplatňuje u žen.

Tabulka 10. Pocit bezpečí po setmění doma a v místě bydliště 1998 (v %)

	Bezpečí doma					Praha	Bezpečí v bydlišti	
	Velikost obce (bydliště)						Celkem	Celkem
	do 2 tis.	do 10 tis.	do 50 tis.	do 100 tis.	nad 100 tis.			
velmi bezpečně	31,5	26,4	33,6	20,6	26,6	40,4	29,8	9,1
celkem bezpečně	52,0	55,4	51,2	60,3	47,7	43,4	52,2	50,3
spíše ne	14,1	13,6	11,1	13,7	19,3	12,7	13,7	30,1
velmi málo	2,0	4,4	3,6	4,4	6,0	3,0	3,8	10,0
neví	0,3	0,3	0,5	1,0	0,5	0,6	0,5	0,6
Celkem (N)	298	390	441	204	218	166	1717	1717

V každém případě se dá uvažovat přinejmenším o jakémisi *efektu adaptace na nové bezpečnostní podmínky*. V porovnání krajů se odlišuje Praha skeptičtějším názorem na bezpečnost večer v bydlišti (index 2,51, průměr 2,29, střední Čechy 1,99). Přizpůsobení se projevuje i v subjektivním hodnocení trendu vývoje kriminality – nejpříznivěji opět ve vztahu k místu bydliště.

Tabulka 11. 7. „Máte dojem, že v průběhu posledních dvou let se počet u nás spáchaných trestných činů zvyšuje, anebo snižuje?“ (v %)

	Zvyšuje	Snižuje	Stejný	Neví
a. celková úroveň kriminality v ČR	64	5	25	7
b. kriminalita dětí a mladistvých	78	2	14	7
c. kriminalita v místě bydliště (obci, čtvrti)	25	4	59	13

Tabulka 12. 38. „Existují ve Vaší obci nějaké

	ano	asi ano	ne	neví
preventivní programy na snížení kriminality	8	16	27	49
technické bezpečnostní systémy (kamery)	21	14	39	27
sousedské hlídky	1	5	61	33
vysloveně nebezpečné oblasti, riziková místa“	20	26	34	20

Zatím se neprojevuje tendence k rozvoji občanských svépomocných aktivit. Může zarážet vysoká míra nejistoty v otázce znalosti preventivních programů, na druhé straně platí, že velká část respondentů žije v poměrně malých obcích. Pozorujeme mírný nárůst, pokud jde o zavádění preventivních programů a technických systémů, bohužel také o výskyt nebezpečných míst.

3.4. Percepce rizik – konkrétní obavy a pravděpodobnost postižení

Pokud se občané vyjadřují ke konkrétním rizikům, vzniká žebříček dosti podobný statistickému obrazu struktury trestné činnosti, i když celkem přirozeně se obavy týkají i násilných trestných činů. U celé dotázané populace vychází následující pořadí (podle podílu „velkých obav“, tj. odpověď 8-10 na desetibodové škále, v pravé části odpovídající² procento „velké“ pravděpodobnosti postižení):

² Poznámka: Chybějící údaje označeny hvězdičkou, jen v roce 1999 jsme použili zcela shodné baterie položek pro „obavy“ i „pravděpodobnost“, uvedeno v % „velké riziko“, tj. stupeň 8-10.

Tabulka 13. Obavy a pravděpodobnost postižení (v %)

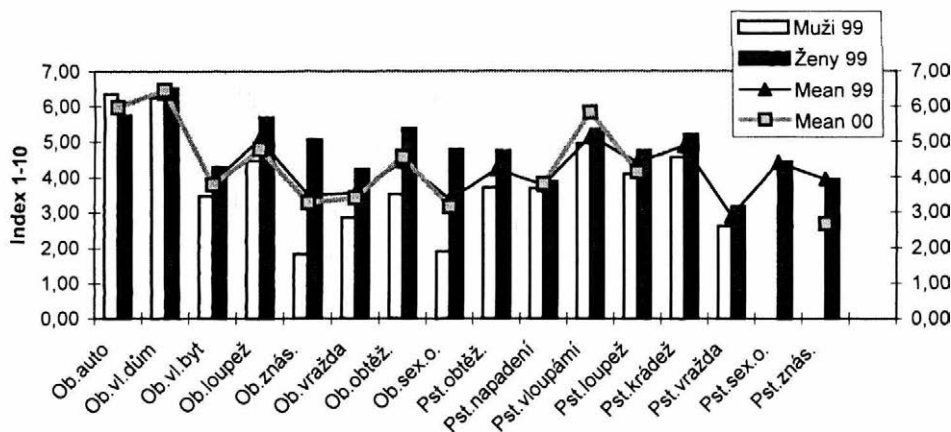
	obavy			pravděpodobnost		
	1998	1999	2000	1998	1999	2000
krádeže auta	41	44	42	*	29	32
vloupání do domu	40	38	41	20	26	28
obtěžování	17	20	17	13	13	*
oloupení	17	21	18	12	9	9
sexuální obtěžování	12	14	9	6	6	*
znásilnění	11	16	11	6	6	4
vloupání do obývaného bytu	11	13	13	*	6	*
vražda	10	14	9	4	5	*

V grafech 2 a 3 jsou souběžně prezentovány průměry hodnocení (při použití stejné stupnice) obav i pravděpodobnosti, že k něčemu takovému dojde. Odhad pravděpodobnosti má blíže ke konceptu rizika, měl by být založen na spíše racionálním vyhodnocení situace respondentem.

Tabulka 14. Pravděpodobnost postižení (v %)

	1998	1999	2000
okradení (na ulici, na veřejnosti)	17	24	*
fyzický útok, zbití	7	10	8

Graf 2. Obavy z postižení trestným činem a odhad pravděpodobnosti podle pohlaví

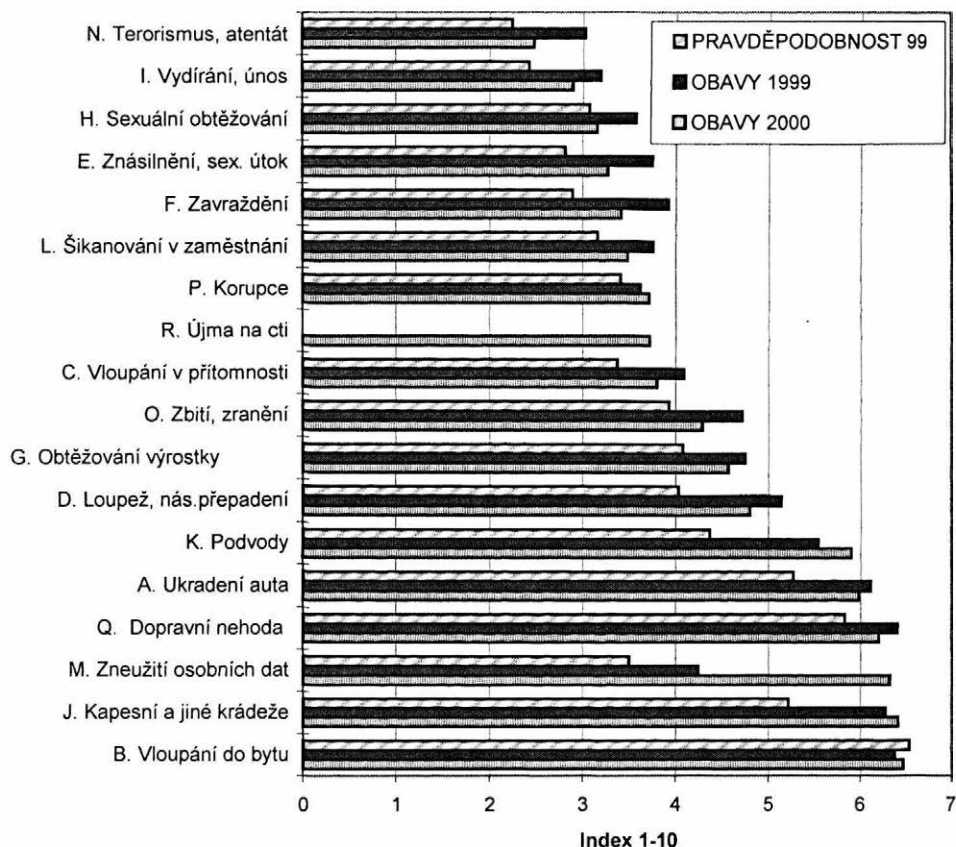

Poznámka: Ob. – položky ze seznamu „obavy“, Pst. – položky ze seznamu „pravděpodobnost“ (některé šetřeny pouze u žen).

Ve většině srovnávaných položek registrujeme stabilizaci míry „velkých“ obav, nicméně pokles průměrných hodnot strachu! Reálné proporce jsou ovšem leckde posunuty: např. v roce 2000 jenom tři čtvrtiny dotázaných vlastnily automobil, ve skupině vlastníků dosáhl v roce 1998 podíl velkých obav o auto 51 %. O specifice fenoménu „obavy“ svědčí i to, že velké obavy z ukradení auta mělo i 23 % z těch, kteří auto nevlastní (může jít ovšem o majetek sousedů, příbuzných, o problém zájemců o koupi apod.). U sexuálních

trestných činů je podíl obav u mužů zanedbatelný, takže skoro čtvrtina žen se vážně obává tohoto typu postižení. Nový je trend zvyšování obav ze zneužití osobních dat (vliv konkrétních afér se projevil zejména v severních Čechách). Základní rozložení obav můžeme vyjádřit opět pomocí průměrného hodnocení na škále obav (graf 3).

Graf 3. Srovnání obav a pravděpodobnosti postižení 1999 s obavami v roce 2000

Korelace mezi obavou, resp. pravděpodobností a věkem jsou výrazné, mají však různý směr. U majetkové kriminality pocit ohrožení s věkem spíše stoupá, u sexuálních deliktů je tomu přesně naopak. U obtěžování (např. partami výrostků na ulicích) jsou zřejmě více citlivé jak nejmladší, tak nejstarší věkové kategorie.

Pro ilustraci připojíme ještě dřívější údaje (1998) o závislosti obav na sociálním statusu. Ti nejlépe situovaní občané se odlišují od ostatních vyšším indexem zejména u obav, a to obav z majetkové kriminality (krádeže aut, vloupání). Více se bojí obtěžování, vraždy nebo znásilnění. V hodnocení pravděpodobnosti viktimizace se však sbližují s názory ostatních vrstev. Potvrzují se tak naše poznatky, že subjektivní charakteristiky (postoje, obavy, zneklidnění) nevykazují příliš silnou sociální diferenciaci.

V závěru této části připojujeme údaje o *pocitu ohrožení dětí a mládeže*. Průměrná hodnota indexu obav je vyšší než u osoby samotného respondenta – to potvrzuje význam

hodnocení okolních podmínek z hlediska možností rozvoje dětí. Tyto podmínky se všeobecně spíše zhoršují, výrazně kritický je názor obyvatel Prahy (riziko vraždy 7,26, riziko drog dokonce 8,8).

Tabulka 15. 37. „Pokud máte děti ve věku 5-17 let, jak Vás zneklidňuje možnost, že by Vaše dítě:

Stupnice: (1) Žádné zneklidnění, ..., (10) Maximální zneklidnění.

	Průměr		Velké obavy (8-10) (v %)
	1999	2000	
<i>se stalo členem nějaké party nebo pouličního gangu</i>	5,84	6,39	40
<i>mohlo být zavražděno</i>	5,23	5,36	26
<i>se stalo závislým na drogách</i>	6,30	6,74	47
<i>stalo se obětí dopravní nehody</i>	7,38	7,88	61

Už naše předchozí výzkumy potvrdily vliv sledování médií na formování postojů ke kriminalitě [viz též Chiricos et al. 1997]. Obavy souvisejí se sledováním „bulvárnějšího“ typu zpravodajství. O televizi respondenti soudí, že má tendenci problematiku zločinnosti zveličovat (silně + trochu 54 %), u ostatních médií je přehánění méně (25 %), naopak 63 % uvádí „přiměřeně“. Je docela zajímavé, že na přímý dotaz respondenti uvedli, že dávají přednost hlavnímu zpravodajství ČT (54 %) před Novou (41 %).

3.5. Strategie zvládání rizik

Z hlediska zvládání rizik občané spoléhají spíše na sebe, případně na instituce, samozřejmě se stává lepší technické zabezpečení (majetku i osobní bezpečnosti). Z celospolečenského hlediska se pak projevuje stále dosti vysoká míra punitivity, tj. tendence k trestání, a to zejména v otázce zpřísnění trestů. Prioritou jsou bezpečnostní rizika vnitřní, tj. běžná kriminalita. U rizik systémových je tendence vidět hrozby mimo republiku (zejména mezinárodní organizovaný zločin), samozřejmě i tady lze tušit podporu přísnějšího postupu ze strany státu. To se potvrdilo zařazením explicitní otázky v roce 2000 (34E). Jisté zmírnění punitivních postojů v posledním roce však nelze přehlédnout.

Tabulka 16. 00/34. „Na již známé desetibodové stupnici vyjádřete svůj názor na to, jak se vypořádat se zločinností:“

Stupnice: (1) Zásadní nesouhlas, ..., (10) Maximální souhlas

	1999 (8-10)	2000 (8-10)
zpřísnit tresty u všech trestných činů	68	63
posílit počty policistů v ulicích	61	60
zpřísnit režim ve věznicích	67	59
zavést trest smrti	50	41
zamezit vstup podezřelým cizincům do země	x	70
zlepšit sociální postavení nejchudších vrstev	x	45
podporovat výchovu v duchu náboženské tradice	x	18

V roce 2000 jsme věnovali specifickou část šetření na zjištění toho, do jaké míry má policie intervenovat do řešení jednotlivých problémů a jaké strategie zvládání rizik preferovat – zda se i zde projevuje vysoká míra punitivity a zda se uplatní efekt odstrašení (anebo naopak nezamýšlené důsledky). V této pasáži jsme se tak přece jen dotkli klíčového konceptu zvládání rizik v rovině praktických politik. Ukázalo se, že občané by vítali razantní po-

stup policie v souvislosti s ohrožením dětí a mládeže (drogy, prodej alkoholu) a ekologickým ohrožením. Větší část respondentů by byla ochotna akceptovat vyšší míru sociální kontroly a deterenční pojetí zákona, avšak odpůrců takového postupu není málo (40 %). Proto jednotlivá „hlasování“ o zákonech o drogách a o sexuálním obtěžování vyznívají spíše „nerozhodně“, lidé je berou spíše jako deklarace vůle státu. U sexuálního obtěžování překvapuje menší informovanost veřejnosti.

Tabulka 17. 00/48. „Myslíte, že by policie měla sledovat, vyšetřovat a předávat k potrestání i takové činy jako jsou:“ (v %)
Stupnice: (1) vždy; (2) pokud to vadí oběti; (3) spíše ne; (4) rozhodně ne.

	1	2	3	4
projevy rasismu nebo xenofobie, pokud mají ráz				
výhradně jen slovní (nadávky, hanlivé poznámky)	35	43	19	4
kouření marihuany a její nabízení zdarma vrstevníkům	47	18	26	9
kopírování počítačových programů, her, CD	23	28	41	9
znečišťování životního prostředí jednotlivci,				
„divoké“ skládky	75	16	8	1
manželské konflikty, ve kterých hrozí užití násilí	25	58	15	2
pouliční prostituce nabízená v místech mimo dosah dětí				
a většiny veřejnosti	34	21	38	7
prodej alkoholu mládeži mezi 15-18 lety				
v restauracích apod.	63	17	17	2
žebvání na ulicích, pochybný podomní prodej věcí apod.	32	32	32	3

Tabulka 18. „Přečtu Vám nyní několik výroků s prosbou, abyste posoudil/a, zda platí, a to pro dva zákony tohoto typu – zákona o drogách a jejich stíhání, a dále připravovaného zákona o sexuálním obtěžování“ (v %)
Stupnice: (1) rozhodně ano; (2) částečně, v únosné míře; (3) ne; (5) neví, nezná tento zákon.

	drogy				sexuální obtěžování			
	1	2	3	5	1	2	3	5
orgány činné v trestním řízení určitě najdou rozumné								
a citlivé způsoby aplikace těchto norem	14	33	28	25	11	26	20	43
uplatnění těchto zákonů jenom zvýší počet nesmyslně								
stíhaných, a ne počet spravedlivě potrestaných	30	23	23	25	19	19	19	43
takové zákony nebude brát většina lidí vážně,								
jsou to jenom gesta a velká slova	17	28	30	25	16	21	21	42
vedlejší důsledky je možno přijmout v zájmu ochrany většiny								
nebo některých slabých a bezmocných jedinců	14	36	23	27	11	29	16	44

Souhlas se zvýšením objemu sociální kontroly lze vypožorovat také v inovované otázce na zjištění respektu k autoritě zákona. S následujícími výroky vyslovilo větší či menší souhlas: lidé musí respektovat zákon i v případech, že neodpovídá tomu, co sami považují za správné (85 %), preventivním a kontrolním aktivitám státních orgánů (např. v oblasti bank, finančních úřadů, kontroly majetku) je třeba vyjít vstříc i za cenu dílčího omezení ochrany práv občanů (57 %), slušným lidem nemůže vadit, když je častěji kontrolují policisté nebo sledují kamery na ulicích nebo v obchodních domech (75 %).

Již jsme se zmínili o aktivní ochraně před bezpečnostními riziky. K pasivním formám patří nepochybně *pojištění*. Pojištění auta proti krádeži uvedla třetina všech dotázaných (auto vlastnilo 76 %), pojištění domácnosti pro případ vloupání 54 %. Méně časté je pojištění chaty nebo chalupy – vedle těch, kterých se netýká (41 %), převažuje podíl nepojištěných (37 %) proti pojištěným (22 %).

3.6. Prostorová a statusová diferenciacie obav

Naše údaje potvrzují známý kriminologický *paradox obav* [Hollowayová a Jefferson 1997]: vyšší míru obav zjišťujeme obvykle u těch, kteří objektivně vykazují nižší míru postižení (ženy, starší občané). Při specifitější analýze konkrétních rizik jsou korelace mezi obavou, resp. pravděpodobností a věkem výrazné, mají však různý směr. U majetkové kriminality pocit ohrožení s věkem spíše stoupá, u sexuálních deliktů je tomu naopak. U obtěžování (např. partami výrostků na ulicích) jsou zřejmě více citlivé jak nejmladší, tak nejstarší věkové kategorie.

Mladí lidé (vymezení jako kategorie do 25 let) se jeví jako spokojenější s bezpečnostní situací v okolí bydliště (2,07 proti průměru 2,2 na čtyřbodové škále). V oblasti bezpečnosti pociťují spíše menší problémy (1,6 proti průměru 1,77 na čtyřbodové škále). Projevuje se to také tím, že se méně často vyhýbají veřejným dopravním prostředkům (1,43 proti 1,7). Jsou ochotnější jezdit načerno (6,46, zatímco nejstarší jen 3,79) nebo nepřiznávat daně, jsou celkově méně kompliantní vůči normám.

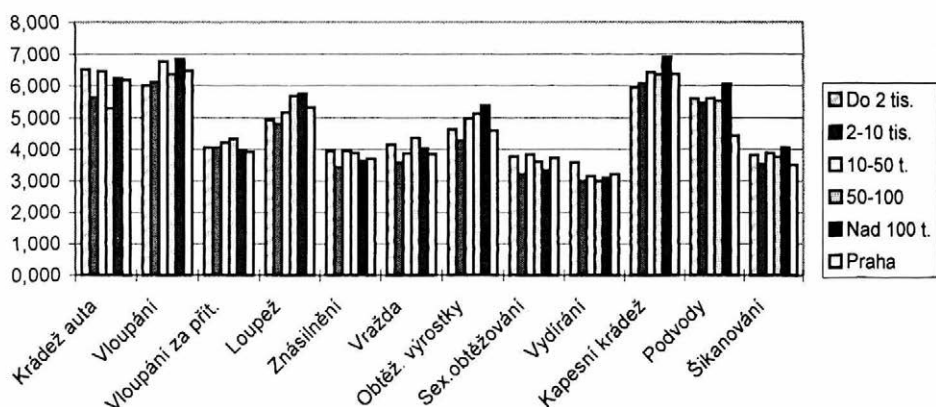
Skupina nejstarších respondentů naopak vykazuje vyšší míru obav ať už večer v okolí bydliště (2,58 vůči průměru 2,36 na čtyřbodové škále), nebo doma v bytě (2,10 proti 1,91). Je jasné, že v této skupině nelze tolik počítat s ochotou pomáhat druhým v případě napadení (2,52 proti 2,37), nejde však o velký rozdíl.

Pokud se podíváme na *závislosti obav na sociálním statusu*, vidíme, že ti nejlépe situovaní občané se odlišují od ostatních vyšším indexem zejména u obav, a to obav z majetkové kriminality (krádeže aut, vloupání). Více se bojí podvodu nebo znásilnění. V hodnocení pravděpodobnosti viktimizace se však sblíží s názory ostatních vrstev, které jsou jinak poměrně homogenní. Potvrzují se tak naše předchozí poznatky, kdy subjektivní charakteristiky (postoje, obavy, zneklidnění) nevykazovaly příliš silnou sociální diferenciaci. Ta se zřejmě bude více promítat do reálné pravděpodobnosti viktimizace.

U charakteristik sociálního statusu jsme zaregistrovali typický souběh pocitu anomie u nejnižších vrstev. Projevuje se zde také nižší míra ochoty pomoci druhému v případě napadení (2,67 proti 2,36 na pětibodové škále). Výrazněji je zde zastoupen požadavek na větší přítomnost policistů na ulicích. Nepřekvapuje výraznější deficit v jejich možnosti chránit se před kriminalitou použitím auta nebo taxíku (1,59, zatímco nejvyšší vrstvy 2,35). Proti hypotéze o závislosti mezi deprivací a deviací svědčí skutečnost, že deklarují vyšší míru respektování norem.

Naopak nejvyšší vrstvy se cítí doma relativně bezpečněji, policii celkově více důvěřují (2,49, zatímco dolní vrstva jen 2,74). Vyšší sociální postavení koreluje s nižší mírou punitivity a uvážlivějším postojem k trestání. Ovšem vyskytuje se zde také menší compliance, například větší tolerance v otázce krácení daní. Sociální postavení se projevuje i na politické orientaci: zatímco u nejslabších převládá levicová (3,82), v nejvyšších vrstvách naopak pravicová (4,91 na sedmibodové stupnici). Podobně působí i faktor věku (nejstarší 3,71, nejmladší 4,53).

Graf 4. Obavy podle velikosti místa bydliště 1999

Prostorová diferenciacce percepce rizik se projevila nejen v obecně kladené otázce na pocit bezpečí. V seznamu vybraných položek obav i pravděpodobnosti postižení se v roce 1999 projevila řada dílčích odlišností. Těm je věnován graf 4, zatímco následující graf 5 shrnuje informace o vlivu místa bydliště na řadu dalších postojů. Zajímavý vývoj postojů v porovnání velkých a středních měst se projevuje na mnoha místech, také u zpřísnění trestů. Se zpřísněním o něco méně souhlasí Pražané (7,5, naopak častěji obyvatelé středních měst – 8,73) a lidé s vysokým statutem (7,82 – průměr 8,07). Posílení počtu policistů na ulicích by uvítaly spíše ženy (7,93, muži 7,58) a dotázaní z nejnižších vrstev (8,14). Náзор na trest smrti je rovněž determinován statutem: nízký zvyšuje podporu (7,21) vysoký naopak (5,96).

Nejmenší obce vykazují vyšší zastoupení pocitu bezpečí a deklarace důvěry k institucím. Zajímavá otázka zneklidnění obyvatelstva velkých měst (nad 100 tisíc) zahrnovala v roce 1999 následující fenomény:

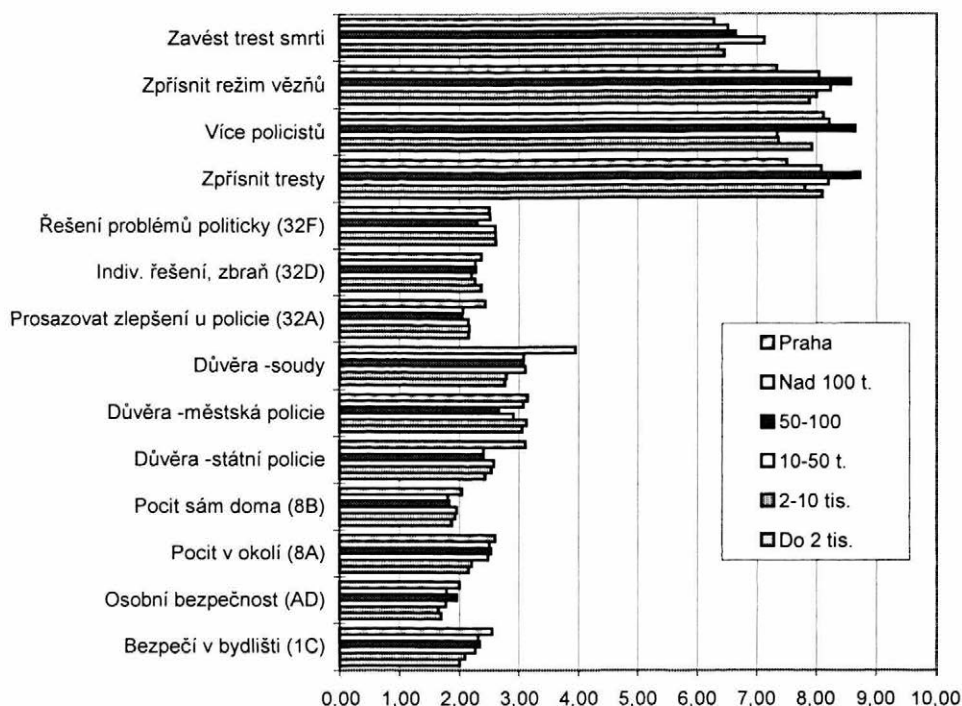
- nejméně kompliantní (5,49), větší pravděpodobnost přestoupení norem, konkrétně pak ježdění načerno;
- vyšší míra obecného pocitu ohrožení;
- intenzivnější vnímání konkrétních bezpečnostních rizik.

Fakt, že v některých položkách percepce rizik byla Praha předstižena obyvateli velkých měst, dokresluje *srovnání podle krajů*. V roce 2000 jsme zřejmě naposledy využili příležitost uvažovat v intencích bývalých krajů. Musíme ovšem předem upozornit, že námi komentované odchylky se většinou pohybují na samé hranici statistické významnosti, soubor se projevuje jako poměrně homogenní. Jde ostatně o postoje ke kriminalitě, a ty jak známo nemusejí kopírovat reálné rozdíly v zátěži jednotlivých oblastí.

V této „regionální“ optice se Praha rychle vrací na první pozici, pokud jde o míru postižení řadou problémů, a to v rovině objektivní i subjektivní (spokojenost, percepce rizik, míra obav). Sekundovat ji při tom bude zejména severočeský kraj, který je zatížen jak kriminalitou, tak řadou sociálních problémů. Zajímavé je, že v míře *viktimizace* se jako nejhorší jeví jižní Čechy (34 % během roku 1999) a severní Čechy (32 %), nejlepší

je situace ve středních Čechách (14 %). Právě ve středních Čechách se méně často objevuje vnímání problému osobní bezpečnosti (průměr 1,57, celek 1,78).

Graf 5. Vliv místa bydliště na vybrané položky

Poznámka: První čtyři položky (z otázky 33) užívají 10tibodovou škálu, kde 10 znamená maximální souhlas s výrokem. Ostatní položky nabízejí indexy v rozmezí 1-4, kde 1 znamená pozitivní pól (souhlas nebo kladné hodnocení).

Tabulka 19. „Bezpečnostní situaci vnímá jako vážný problém:“
(průměry ze čtyřbodové škály)

	Praha	severočeský kraj	Celek
v obci (1B)	2,85	2,58	2,4
v okolí bydliště (1C)	2,62	2,43	2,26

Pocit bezpečí večer v okolí bydliště je také nižší v Praze (2,51) v porovnání třeba se středními Čechami (1,99, celý soubor 2,29). Zajímavé je, že v severních Čechách nacházíme častěji názor, že kriminalita v místě bydliště klesá (11 %), stabilitu uvádějí častěji obyvatelé západních Čech. V severních Čechách se zřejmě stav kriminality spojuje s řadou dalších problémů. Na rozdíl od Prahy zde pozorujeme vyšší míru obav z nezaměstnanosti (3,16, celek 2,98, Praha 2,79), nebo osobní problémy finančního rázu (SeČ 2,83, celek 2,59). Naopak Praha je charakteristická vyšším podílem lidí v nejvyšších statusových vrstvách (19 % se zde zařadilo přinejmenším do vyšší střední).

Tabulka 20. Odhad pravděpodobnosti míry postižení jednotlivými trestnými činy (průměry z desetibodové škály)

	Celek	Praha
vloupání do domu či bytu	5,83	6,75
ukradení auta	5,65	6,84
loupež, přepadení	4,14	4,98
zbití, zranění	3,81	4,59
znásilnění, sexuální útok	2,67	3,19

Pražané vnímají rizika realističtěji. V rozsáhlé baterii zjišťující specifické obavy z jednotlivých trestných činů už výrazněji „skórují“ mimopražské regiony. V severočeském kraji převládají obavy z majetkové i násilné kriminality. Na severní Moravě se častěji objevuje strach z podvodů, šikanování, vydírání.

V Praze se častěji setkáváme s negativním stanoviskem ohledně *pomoci druhých lidí* v případě napadení na ulici – 3,19 proti celku 2,92 na pětibodové škále. V Praze se také projevuje menší ochota spolupracovat s policií: s tím souhlasí jen 27 %, zatímco na jižní Moravě 39 %. Také v oblasti *postojů k policii* sledujeme značnou zdrženlivost Pražanů: mezi nimi nemá žádnou důvěru k policii 14 %, index spokojenosti činí 3,4 (na severní Moravě a v jižních Čechách dosahuje 2,9).

V rovině pocítovaných obav se jako celkově problémovější oblast jeví severní Čechy. V Praze mají deklarované obavy racionálnější jádro, reprezentují ovšem současně již dříve analyzovaný vliv urbanizace (viz např. nižší míra občanské participace, spolupráce s místními autoritami, individualizace, atd.). Ukazuje se, že bezpečnostní situace a její reflexe obyvatelstvem bude významným problémem velkých měst, což připomíná potřebu silného preventivního a výchovného působení.

4. Závěr

Z naší úvahy o rizicích v soudobé společnosti je možno odvodit několik předběžných závěrů:

- Empirický výzkum obav ze zločinu potvrdil platnost paradoxu ve vztahu reálného a percipovaného ohrožení i pro ČR. Ukázal také místy atypickou sociální i prostorovou diferenciaci obav, která je zřejmě způsobena odlišným (přitom poměrně výrazným) tempem normalizace rizik ve vazbě na urbanizaci a v souběhu s vlivem sociálního statusu.
- Rizika ve společnosti mají svoji objektivní i subjektivní stránku, navíc nestojí mimo kulturní a hodnotové souvislosti (nejsou v tomto směru ani „čistě vědeckým“ problémem a zasluhují pozornost i z hlediska občanské participace). I když moderní společnost uplatňuje onu pohodlnou strategii pojištění a odškodnění, nelze na ni plně spoléhat, neboť některá rizika jsou schopna zasáhnout podstatu sociálního systému: tuto brizanci mohou mít i některá rizika bezpečnostní.
- Proti „zvědečtění bezpečnostní politiky“ nelze nic namítnout, pokud dokážeme být reflexivní: znamená to především odhadovat důsledky jednotlivých aktů a nepodléhat iluzi o možnosti „dokonalého řešení“. Spoléhání veřejnosti na experty (a instituce) může přivodit oslabení schopnosti podílet se aktivně na řešení a dokonat tak odtržení privátního a veřejného (což se pak projeví jako inherentní riziko, na kterém expertiza ztroskotá).

– Zastánci teorie „managementu rizik“ uvádí řadu příkladů zveličování rizik. Náš výzkum citlivost veřejnosti vůči mediální prezentaci kriminality potvrzuje. Méně pozornosti bylo zatím věnováno otázce adaptace na rizika, aktivního chování lidí, některých autoregulačních mechanismů obnovujících rovnováhu systému.

JIRÍ BURIÁNEK je vedoucím katedry sociologie na Filozofické fakultě UK Praha, kde se věnuje především výuce metodologie. Je autorem dvou monografií o systémovém přístupu v sociologii, několika učebnic (např. *Sociologie, Fortuna 1996*) a řady článků. V posledních letech se vedle výzkumu veřejného mínění a organizace věnuje intenzivně zkoumání sociální deviace, bezpečnostních rizik a jejich vnímání.

Literatura

- Adam, B., U. Beck, J. Van Loon (eds.) 2000. *The Risk Society and Beyond*. London: SAGE.
- Adams, J. 1995. *Risk*. London: UCL Press.
- Bezpečnostní politika České republiky 1996. Závěrečná zpráva z výzkumného projektu. Praha: Ústav mezinárodních vztahů.
- Blomberg, T. G., S. Cohen (eds.) 1995. *Punishment and Social Control*. New York, Aldine de Gruyter.
- Boers, K. 1991. *Kriminalitaetsfurcht. Über den Entstehungszusammenhang und die Folgen eines sozialen Problems*. Pfaffenweiler: Centaurus.
- Buriánek, J. 1998. „K pojetí zločinnosti v hypermoderní společnosti.“ Pp. 61-84 in *K sociologické reflexi modernizace*, Acta Universitatis Carolinae – Studia sociologica XI. Praha: Karolinum.
- Buriánek, J. 2000. „Reflexe kriminality ve veřejném mínění.“ Pp. 135-156 in *Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica 4*, Studia sociologica XII. Praha: Karolinum.
- Douglas, M., A. Wildavsky 1983. *Risk and Culture*. Berkeley: University of California Press.
- Ericson, R. 1994. „The Division of Expert Knowledge in Policing and Security.“ *British Journal of Sociology* 45: 149-175.
- Feeley, M., J. Simon 1994. „The Actuarial Justice: the Emerging New Criminal Law.“ Pp. 173-201 in *The Futures of Criminology*, ed. by D. Nelken. London: SAGE.
- Ferraro, K. F. 1995. *Fear of Crime: Interpreting victimization risk*. Albany: SUNY Press.
- Holloway, W., T. Jefferson 1997. „The risk society in an age of anxiety: situating fear of crime.“ *British Journal of Sociology* 48(2): 255-266.
- Hood, C., D. K. C. Jones (eds.) 1996. *Accident and Design. Contemporary Debates in Risk Management*. London: UCL Press.
- Chiricos, T., S. Escholz, M. Gertz 1997. „Crime, News and Fear of Crime: Toward an Identification of Audience Effect.“ *Social Problems* 44: 342-357.
- Knight, F. 1965 (1921). *Risk, Uncertainty and Profit*. New York: Harper and Row.
- Lash, S. 2000. „Risk Culture.“ Pp. 47-62 in *The Risk Society and Beyond*, ed. by B. Adam, U. Beck and J. Van Loon. London: SAGE.
- Lupton, D., J. Tulloch 1999. „Theorising fear of crime: beyond the rational/irrational position.“ *British Journal of Sociology* 50(3): 507-523.
- Nelken, D. (ed.) 1994. *The Futures of Criminology*. London: SAGE.
- O'Malley, P. (ed.) 1998. *Crime and Risk Society*. Aldershot: Dartmouth, Ashgate.
- Pechačová, Z. et al. 1998. „Pocit ohrožení kriminalitou v České republice.“ *Sociologický časopis* 34(2): 205-219.

- Reichman, N. 1998 (1986). „Managing Crime Risks: Toward an Insurance Based Model of Social Control.“ Pp. 49-70 in *Crime and Risk Society*, ed. by P. O'Malley. Aldershot: Dartmouth, Ashgate.
- Risk Assessment*. 1983. London: The Royal Society.
- Risk: Analysis, Perception and Management*. 1992. London: The Royal Society.
- Sessar, K. 1997. „Die Angst des Buergers vor Verbrechen – was steckt eigentlich dahinter?“ S. 118-138 in *Kriminologie für Soziale Arbeit*, hrsg. von H. Janssen und F. Peters. Münster: Votum.
- Shearing, C. D., P. C. Stenning 1985. „From the Panopticon to Disney World: The Development of Discipline.“ Pp. 335-349 in *Perspectives in Criminal Law*, ed. by A. Doob, E. L. Greenspan. Aurora, ON: Canada Law Book Inc.
- Simon, J. 1987. „The Emergence of a Risk Society: Insurance, Law and the State.“ Pp. 3-30 in *Crime and Risk Society*, ed. by P. O'Malley. Aldershot: Dartmouth, Ashgate.
- Simon, J., M. M. Feeley 1995. „True Crime: The New Penology and Public Discourse on Crime.“ Pp. 147-180 in *Punishment and Social Control*, ed. by T. G. Blomberg and S. Cohen. New York: Aldine de Gruyter.
- Skogan, W. 1986. „Fear of Crime and Neighborhood Change.“ Pp. 203-229 in *Communities and Crime*, ed. by A. J. Reiss and M. Tonry. Chicago: Chicago University Press.
- Stanko, E. A. 1996. „Warnings to Woman: Police Advice and Women's Safety in Britain.“ Pp. 407-420 in *Crime and Risk Society*, ed. by P. O'Malley. Aldershot: Dartmouth, Ashgate.
- Thompson, M., R. Ellis, A. Wildavsky 1990. *Cultural Theory*. Boulder, CO: Westview.
- Walklate, S. 1997. „Risk and Criminal Victimization: A Modernist Dilemma?“ *British Journal of Criminology* 37: 35-45.
- Walklate, S. 1998. „Crime and community: fear or trust?“ *British Journal of Sociology* 49(4): 550-569.
- Young, J. 1999. *The Exclusive Society*. London: SAGE.

Summary

The term risk is becoming continually more current both in criminological and in public and political discourse. The author presents a record of reflections of the ideas of U. Beck, A. Giddens, and of the culturalistic approach in contemporary concepts of risk management and in current criminology (the concept of actuarial justice, J. Young). The author lays emphasis on the study of reactions in public opinion, particularly from the viewpoint of fear of crime and a specific evaluation of individual risks. He makes use of data from several surveys carried out in sequence concerning victimisation and the attitudes of the public in the Czech Republic (1998-2000). The problems of criminality and the security of citizens have in recent years been concealed by economic problems. On the other hand, no influence of relative social deprivation expressed itself noticeably. While statistical data on criminality testifies rather in favour of its stabilisation, fears of threat declined and satisfaction with the police slightly rose. In comparison with the regions, Prague maintained a specific position, but the highest degree of fear was expressed by inhabitants of the other large towns in the Czech Republic. This confirmation raises the question of whether some sort of adaptation to risk is perhaps occurring, whether risk is becoming 'normalised' within the framework of the overall modernisation of society. Research on attitudes confirms the well-known 'paradox of fear' in which the degree of fear does not correspond to victimisation nor to statistics on those affected in particular groups (for example, women, older people).